

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VE TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ VE MALİ YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1980-2010)

Dr. S. Çağrı ESENER*

ÖZET

İktisadi ve mali açıdan gelişmiş ülkeleri yakalama gayreti içerisinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmanın 1980-2010 yılları arası dönem için incelenmesi ve değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sözü edilen dönemin en belirgin özellikleri küreselleşme, uluslararası entegrasyon faaliyetleri ve yaşanan ekonomik krizlerdir. Aynı sürece gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma değerleri açısından bakıldığında özellikle son on yıl içerisinde önemli değişimler olduğu göze çarpmaktadır. Yine bu çerçevede, finansal liberalizasyon süreci ile birlikte borçlanma açısından iç ve dış kaynak kavramlarını tanımlamanın da güçleştiği söylenebilir. Çalışmada gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma kuramsal olarak incelendikten sonra uzun dönemli bir perspektiften değerlendirme ve analiz yapılmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dış Borçlanma, Gelişmekte Olan Ülkeler, Türkiye Ekonomisi, İktisadi ve Mali Yapı, İktisadi Krizler.*

JEL Sınıflandırması: *E60, F34, H63*

THE EFFECTS OF EXTERNAL DEBT ON THE ECONOMIC AND FISCAL STRUCTURE IN DEVELOPING COUNTRIES AND TURKEY (1980-2010)

ABSTRACT

The evaluation and analysis of developing countries' external debt from the economic and fiscal aspects for 1980-2010 time period is the subject of this study. The most prominent features of this period are globalization, international integration activities and the economic crises. In the same period of time, especially last ten years, important changes has been observed in developing countries' external debt. Also in this context, with financial liberalization, it becomes difficult to define the concepts of internal and external sources. After reviewing the theoretical side of external debt in developing countries, evaluation and analysis has been made with a long-term perspective.

Keywords: *External Debt, Developing Countries, Turkish Economy, Economical and Fiscal Structure, Economic Crises.*

JEL Classification: *E60, F34, H63*

* Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

1. GİRİŞ

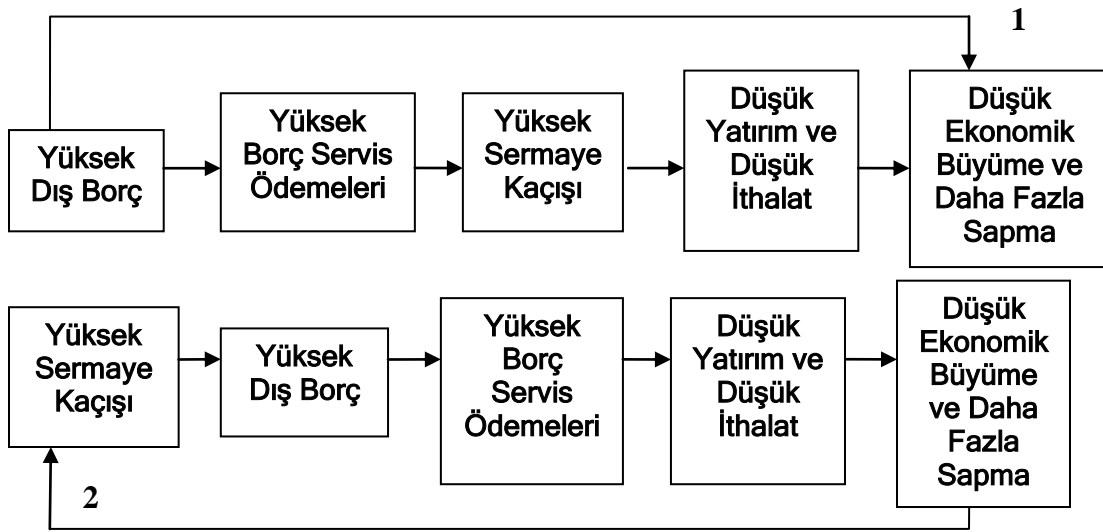
Dış borçlanma, yurtdışındaki ekonomik ajanlara olan borçlanmayı ifade etmektedir. Bu tür borçlanmayı farklı kılan temel husus, borç anapara ve faiz geri ödemelerinde kaynak akımının ülke ekonomisinin dışına doğru olmasıdır (Myles, 2002: 486). Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Dünya Bankası (World Bank) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 1984 yılında kurulan Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu 1988 yılında genel bir dış borç tanımı yapmıştır. Buna göre, brüt dış borçlar; belirli bir anda bir ülkede yerleşik olanların yerleşik olmayanlara karşı, sözleşmeye bağlı olarak yükümlülük altına girdikleri faizli ya da faizsiz anapara geri ödemelerinin veya anaparalı ya da anaparasız faiz ödemelerinin miktarıdır.¹ Brüt dış borçlar yükümlülüklerin toplamı iken net dış borçlar ise varlıklardan yükümlülüklerin çıkarılması sonucu elde edilmektedir (Klein, 1994: 56). Öte yandan, dış borçlanmanın gelişim süreci *-sadece bu yüzyıla ait olmamakla birlikte-*², son yüzyılın uluslararası anlamda en çok tartışılan konularından birisidir. İktisadi yazında sermaye yetersizliğinden zarar gören ülkelerin ekonomik büyümesine yardımcı olduğuna inanılsa da oluşturduğu açıklar yönetilemez hale geldiği takdirde, önceden biriken her borcun yeni oluşacak bir sonraki borcun da tetikleyicisi olduğu görülmektedir. Yine bu durum, ekonomisini ayağa kaldırma çabasındaki gelişmekte olan ülkeler açısından ele alındığında dış borcun, zaman içerisinde sürdürülmesi güç bir sarmala dönüşebildiği geçmiş deneyimlerle sınırlanmıştır. Takip eden kısımlarda gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye özelinde dış borçlanma konusu bu çerçevede irdelenmeye çalışılacaktır.

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DİŞ BORÇLANMA SÜRECİ

Son 30 yıllık süreçte gelişmekte olan ülkelerde dış borç stokundaki dalgalanmaların dikkat çekici olduğu görülmektedir. Yaşanan dalgalanmaların sebebi ülkelerin yetersiz iç kaynakları ikame etmek ve borç servislerini gerçekleştirmek için dış fonlara ihtiyaç duymasıdır. 1979'daki ikinci petrol krizinin ardından 1980-1983 döneminde yaşanan durgunluktan dış borç servisi yüksek ülkeler olumsuz etkilenmiş ve reel milli gelir rakamlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Yine, aynı dönemde yatırımların azalmasında rol oynayan darboğazlardan biri de sermaye kaçışları olmuştur. Dooley ve Kletzer (1994) yapmış oldukları çalışmada 1982 yılında yaşanan borç krizini ithal mal ve hizmetlerle değil sermaye kaçışlarıyla ilişkilendirmektedirler (s. 2).

¹ Dış borçlanma konusunda yurtdışı-yurtiçi ayırımının ne kadar sağlıklı olduğu günümüzde tartışma konusudur. Çünkü yurtdışı piyasalardan temin edilmiş olmasına karşın senedi elinde tutanlar yurt içinde ikamet ediyorlarsa bu borçlanmanın kaynağı olarak neresi alınacaktır? Üstelik artan finansal entegrasyon ve finansal sermaye akışı altında iç ve dış borç kaynakları arasındaki geleneksel farklılıkların giderek azaldığını söylemek mümkündür (Panizza, 2008).

² Örneğin; 1873-1875 yılları arasında dünyada genel bir borç bunalımı yaşanmıştır. Honduras, Kostarika ve Paraguay borçlarını ifasını gerçekleştiremeyeceklerini ilan etmişlerdir. Yaşanan mali panik, Avrupa'daki gelişmiş ülkeler ve ABD'ye de yayılmış son olarak da Bolivya, Guatemala, Liberya ve Uruguay faiz ödemelerini bekletmişlerdir (Kıray, 1995: 148-149).

Şekil 1. Dış Borçlanma, Sermaye Kaçışı ve Büyüme Arası Tersine Nedensellik İlişkisi

Kaynak: Tiruneh, 2003: 194.

Yukarıdaki şekilden dış borçlanma, yatırımlar, büyüme ve sermaye kaçışları arasında tersine bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre, ilk tersine etki dış borçtan sermaye kaçışına doğru gerçekleşmektedir. Eğer yüksek bir dış borç seviyesi mevcut ise buna süreç içerisinde yüksek borç servis ödemeleri de eşlik edecektir. Bu durum, borçların ertelenmesi ile birlikte düşük yatırım ve ithalat miktarlarına neden olacaktır. Tüm bu olumsuz gelişmeler ise takip eden süreçte sermaye kaçışlarını tetikleyerek sarmalı tamamlayacak olan ikinci etkiye yol açacaktır.

1982 yılında Meksika borç krizi ile birlikte borç ertelenmesi olgusu tartışılmaya başlanmıştır; bu değerlendirmeler içerisinde diğer gelişmekte olan ülkelerle birlikte Türkiye de sıklıkla yer almıştır. Yatırımlardaki azalma nedeniyle dış borç servisini döndürmede güçlükler yaşanmış; bu durum yabancı sermaye akımlarındaki düşüşleri tetiklemiş ve düşük yatırım düzeylerine azalan büyüme oranları da eşlik etmiştir. Borç krizlerini izleyen on yıllık süreçte Latin Amerika başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında Washington Konsensüsü (Uzlaşısı) öncülüğünde “istikrar, özelleştirme ve liberalizm” görüşü benimsenmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilmesi gereken on temel reform; mali disiplin, kamu harcamalarının gözden geçirilmesi, vergi reformu, finansal piyasaların liberalizasyonu, serbest döviz kuru, ticaret politikalarının liberalizasyona uyumlandırılması, doğrudan yabancı sermaye için dışa açıklık, özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet haklarıdır.³

Ancak 1980’li yıllardan günümüze değin, atılan bu adımlara ve yaşanan yüksek dış borçlanma seviyelerine rağmen gelişmekte olan ülkelerde arzulanan yatırım düzeylerine ya da ekonomik performanslara ulaşıldığının savunulması güçtür. Üstelik bu ülkelerin bazıları günümüzde de yoksulluk sorunu ile yüzleşmeye devam etmektedirler. Ayrıca dış borçlanma açısından yoksulluk

³ Takip eden süreçte bu listeye yeni on madde daha eklenmiştir. Bunlar ise; ortak yönetişim, rüşvetin önlenmesi, esnek işgücü piyasaları, DTÖ anlaşmaları, mali kod ve standartlar, sermaye hesabı düzenlemeleri, aracısız (non-intermediate) döviz kuru rejimi, bağımsız merkez bankaları ve enflasyon hedeflemesi, sosyal güvenlik ağı değişiklikleri ve yoksulluğu azaltma hedefi konulması şeklinde sıralanabilir (Rodrik, 2006: 978).

(tasarruf açığı) doğal neden olarak gözüke de dışsal başkaca sebepler de mevcuttur. Şokların ardından yaşanan resesyon ile borç vermekte olan gelişmiş ekonomilerin iç piyasalarını kuvvetlendirmeye yönelmeleri gelişmekte olan ülkelerin borçlanma kaynaklarının kısılmasına neden olmaktadır. Geçmişte de duruma arz tarafından bakıldığında özel ticari bankaların cömert ve şuursuz bir biçimde borç verme politikası güttüğü ve bu politikanın da petrodolar⁴ dönüşümü ile doğrudan bağlantılı olduğu bilinmektedir (Tiruneh, 2003: 77). Zincirleme biçimde yaşanan olumsuz gelişmeler ilerleyen dönemde gelişmekte olan ülkelerdeki borç probleminin borç krizlerine dönüşmesine yol açmıştır.

2.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma Nedenleri

Teorik olarak “niçin borçlu ülkeler borçludur?” sorusunun cevabı önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler esas alındığında bu sorunun cevabı olarak dış borçlanmanın nedenleri dört temel noktada toplanabilir (Tiruneh, 2003: 79); yoksulluk (sosyal politika), döviz kuru dengesizliklerinin ortadan kaldırılması (iktisat politikası), gelir yetersizliği ve ödeme güçlüklerinin giderilmesi (maliye politikası), dış faktörler (uluslararası konjonktür).

2.1.1. Yoksulluk Nedeniyle Borçlanma

Yoksulluğun ülkeleri aşırı dış borçlanmaya ittiği yönünde geniş bir konsensüs bulunmaktadır. Konuya borçlu ülke gözünden bakıldığında denizaşırı borçlanma kararı *tasarruf* ve *yatırımlar* ile ilişkilendirilebilir. Bu sayede, ödemeler dengesindeki bozulmalar pahasına ülke yatırım yapmak için kaynak edinebilecektir. Yoksulluk-dış borçlanma sarmalı üzerine Healey (1995), dış dengesizliklere bu döngünün neden olduğunu savunmaktadır. Ona göre, fakirler fakirdir; çünkü beslenme sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır ve eğitim düzeyleri de oldukça düşüktür. Yine, beslenme sorunu ile karşı karşıya olmaları ve eğitim düzeylerinin yetersiz olması da fakirlikleri dolayısıyladır. Benzer şekilde bir önerme daha kurulabilir: fakir ülkeler fakirdir; çünkü düşük tasarruf ve yatırım düzeylerine sahiptirler. Yine, düşük tasarruf ve yatırım düzeylerine sahiptirler; çünkü bu ülkeler fakirdir.

Şekil 2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Tasarruf – Yatırım Döngüsü

⁴ Petrodolar kavramı, petrol satışından elde edilen gelir ve buna bağlı pariteyi ifade etmektedir.

Root (1990) gelişmekte olan ülkeler önündeki en büyük engelin tasarruf-yatırım açığı olduğunu savunmuştur. Onun bakış açısına göre, iktisadi sarmal Healey (1995)'nin çerçevesini sunduğu çizgide olmakla birlikte daha geniş bir temele oturmaktadır. Üretim seviyesi düşüktür çünkü yatırımlar düşüktür; yatırımlar düşüktür çünkü tasarruflar düşüktür; tasarruflar düşüktür çünkü gelir düzeyi düşüktür ve gelir düzeyi düşüktür çünkü üretim seviyesi düşüktür. Yine Root'un yorumuna göre, tüm bu önermeler şunu ifade etmektedir; fakir ülkeler fakirdir çünkü onlar fakirdir. Benzer mantık içinden hareket edildiğinde “niçin borçlu ülkeler borçludur?” sorusunun cevabını da söz konusu yoksulluğun içerisinde aramak yerinde olacaktır.

Yoksulluk konusu başlı başına bir tartışma alanıdır. Çünkü yoksulluk nedeniyle borçlanma düşüncesine karşın borçlanma nedeniyle yoksulluğun ortaya çıkabildiği de çeşitli çalışmalarca savunulmaktadır. Veltmeyer (2006) Latin Amerika özelinde yapmış olduğu araştırmasında 1980'li yıllar boyunca dış borçlanmanın neden olduğu krizler nedeniyle az gelişmiş ülkelere ticari bankaların merkez bürolarına yüksek miktarlarda kaynak akışı yaşandığına dikkat çekmektedir. Yaşanan süreci, bu ülkeler açısından “*kalkınma yolunda on yılın kaybı*”⁵ olarak yorumlamaktadır. Ona göre, 1990'larda önce Meksika ardından Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan mali krizler de sözü edilen “*virüsün küresel ölçekte yayılmasının*”⁶ bir göstergesidir (s. 50-52). Chomsky ise (2003), nihai olarak gelişmekte olan dünyadan gelişmiş ülkelere yapılan bu tek yönlü akımları “*bize her şey, diğerlerine hiçbir şey*” olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla, klasik görüşün “*kusursuz özgürlük*” koşulları altında eşitliğe doğal bir yönelimin yaşanması ona göre inandırıcı değildir (s. 105).

2.1.2. Döviz Kuru Kısıtı

Sermaye yetersizliği veya tasarruf açığı olmasa dahi döviz kuru günümüz açık ekonomilerinde önemli bir kısıttır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin parası konvertibl değildir ve dolayısıyla dış alemde herhangi bir değeri bulunmamaktadır. Bunun ötesinde, ihraç kazanımları ülkeye ithal edinimlerini karşılayacak düzeyde döviz de getirmemektedir. Bu aynı zamanda kalkınmayı tetikleyecek olan teknolojiye ulaşımın da yavaş işlemesi anlamı taşımaktadır (Tiruneh, 2003: 82).

2.1.3. Gelir Yetersizliği ve Borç Geri Ödeme Güçlüklerinin Giderilmesi

Geri ödeme güçlüklerinin giderilmesi her ne kadar konunun arz yönünü ilgilendirse de denizaşırı borçlanmanın anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Tartışmanın temeli, finansal yetersizlik yaşayan ülkeler ile onlara bu imkanı sağlayacak ülkeler arasında sermayenin (borcun)

⁵ Bu noktada bir not olarak kalkınma konusunun çalışma sınırlarını aşan bir genişliğe sahip olduğu; ancak ekonomik bütününün bir parçası olarak, dış borcu inceleyen çalışmamızda yeri geldikçe benzer şerhleri düşmenin yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

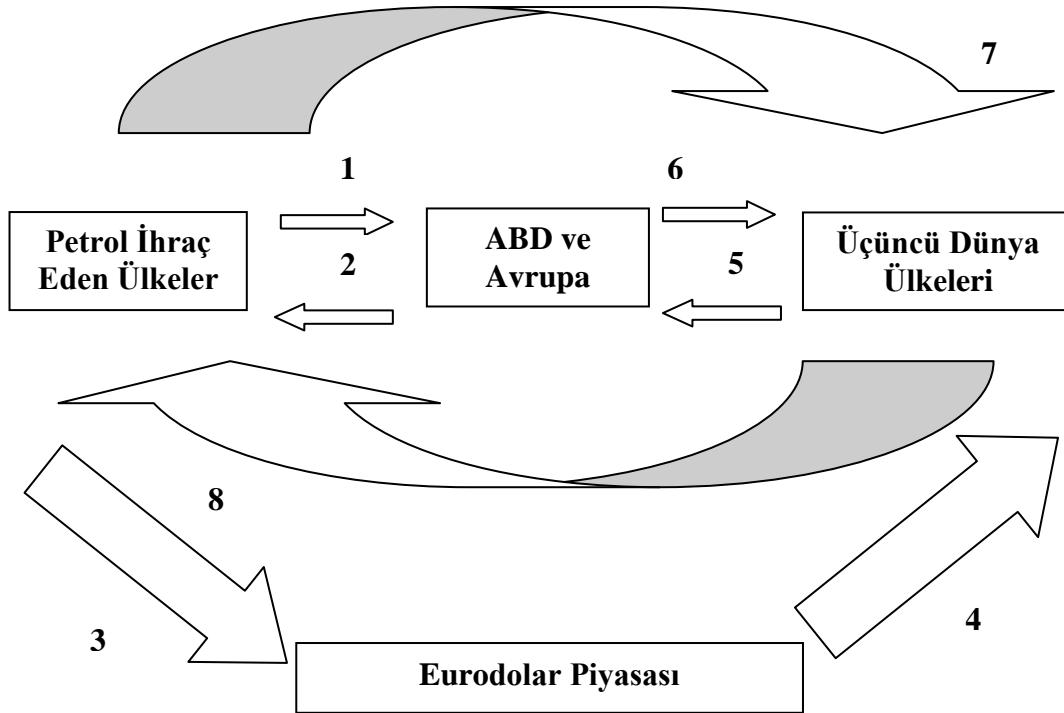
⁶ Veltmeyer (2006) çalışmasında ayrıca, gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkan ekonomik bunalımların sivil toplum örgütleri vasıtasıyla giderilmeye çalışıldığına vurgu yapmaktadır. Bu ülkelere 1970'li yıllarda kalkınma fikrinin gelişmesinin; 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise “dış borç krizi, yeni ekonomik model, özelleştirme, reform ve demokratikleşme” benzeri faaliyetlerin önemli oranda sivil toplum örgütleri tarafından, *toplumsal hareketlere bir alternatif olarak*, gerçekleştirildiği belirtilmektedir (s. 180-182). Fakat bu başka bir konudur.

hareket etmesi meselesidir. Aynı zamanda bu neo-klasik büyüme teorisinin desteklediği görüştür. Borcun döndürülmesinde sermaye-hasıla (işgücü) oranı gelişmekte olan ülkede düşük olduğu için sermayenin marjinal getirisi yüksektir. Gelişmiş ülkelerde ise bu durum tersine işlemektedir. Sermayenin bu ülkelerde marjinal getirisi görece düşük olacağı için gelişmekte olan ülkeye yatırım yapılması yerinde olacaktır.⁷

2.1.4. Dışsal Faktörler (Uluslararası Konjonktür)

Dünya ekonomisi açısından, borç krizlerinin ortaya çıkışı düşünüldüğünde 1973-74 ve 1979-80 yıllarında yaşanan petrol şokları ve ardından ortaya çıkan resesyona etkili olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC); İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela tarafından 1960 yılında kurulmuştur. Ancak 1973 yılında Cezayir, Ekvator, Gabon, Endonezya, Libya, Nijerya ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin birliğe katılımıyla genişlemiştir. Bu ülkeler dünya petrolünün üçte ikisini ürettikleri için bu konuda kartel konumundadırlar.⁸

Şekil 3. Petrodolar Döngüsü

Not: 1. petrol transferi 2. parasal transfer 3. parasal transfer 4. parasal transfer 5. parasal transfer 6. mal transferi 7. petrol transferi 8. parasal transfer.

Kaynak: Tiruneh, 2003: 84.

⁷ Bu düşünüş ve modelleme şekli açısından ekonomik, sosyal, siyasi, idari, yapısal vb. diğer tüm koşulların sabit (*ceteris paribus*) alınması gerektiği söylenebilir.

⁸ 1973 yılında Arap-İsrail savaşı ile OPEC'in Arap üyelerinin ABD ve İsrail tarafında yer alan diğer devletlerce ambargoya tabi tutulmuşlardır. Bu ambargo takip eden yılda kaldırılmıştır. Ardından 1978'deki İran devrimi ve takip eden süreçte İran-İrak savaşı petrol arzında tekrar düşüşe yol açmış, tüm bunlar ise fiyatlarda yükseliş olarak ekonomiye yansımıştır.

Yukarıdaki şekilde gösterilen ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli olan nokta dış borç ile petrol ve hammadde alan bu ülkelerin petrolde ve dolayısıyla da hammadde alımında sıkıntı yaşanması halinde üretim güçlerinin keskin biçimde düşmesidir. Fona aç bu ülkeler, petrol krizlerinin yaşandığı dönemlerde hammadde alımında ithalat faturalarını Avrupa, ABD ve Japonya'dan borçlanarak karşılamaya gayret göstermişlerdir. Bunun ötesinde, yine bu ülkelerin çoğu petrol ithalatçısı olduğu için ek baskıya maruz kalmışlardır. Sonuç olarak, sözü edilen dönemlerde gelişmekte olan ülkeler gerek petrodolar gerekse de Eurodolar piyasasının üyelerince alınan önlemlerden olumsuz yönde en çok etkilenen ülkeler olmuşlardır.

2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma Sürecinin Tarihsel Gelişimi ve Yaşanan Krizler

Tarihsel sürece bakıldığında 1960 ve 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkeler toplum refahını artırabilmek için özellikle yatırımları artırmaya odaklanmışlardır. Ancak, iç kaynakların ve tasarruf seviyelerinin arzulan yatırım seviyelerini gerçekleştirmekten çok uzak olması nedeniyle bu ülkelerin önemli bir kısmı sözü edilen süreç içerisinde dünya piyasalarından borç almak durumunda kalmışlardır. Tüm borçlanma girişimlerinin olağan karşılanması, kalkınma faaliyeti gerekçesi ve gelişmiş ülke örneklerinin durumuyla açıklanmaktadır. Bu görüşe göre, 20. yüzyılın başında benzer ekonomik bağımlılığın günümüz gelişmiş ekonomilerinden Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda için dahi bir gerçeklik olduğu (McMullen, 1979); II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerinin de bu durumu yaşadığı;⁹ görece yakın bir dönemde Güney Kore gibi bir deneyimin bulunduğu belirtilmektedir (Collins ve Park, 1989).

Öte yandan, borçlanma ve kriz hem Türkiye'de hem de dünya genelinde yeni bir konu olmamasına karşın; hemen her kriz sürecinde yaşanan krizi bir öncekinden ayıran noktalara odaklanıldığı görülmektedir. Bu şekilde yapılan analizler sorunun bütününden ziyade parçaya yönelmesi nedeniyle eleştiri konusu olmaktadır. Çünkü ilerleyen dönemlerde sorunların derinleşmesinden sorumlu olacak bakış açısının bu olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple aşağıda yer alan ilk bölümde dünyada dış borçlanma ile krizler arası “uzun dönemli bir bağlantı” kurulmaya çalışılacak; ardından, 1980-2010 dönemine ilişkin olarak gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye'de dış borçlanmadaki gelişmeler değerlendirilecektir.

⁹ Bu görüşe karşın Frank (1966), bugünün gelişmiş ülkelerinin hiçbir zaman “az gelişmiş (*underdeveloped*)” olmadıklarını; ancak belki bir dönem “gelişmekte (*undeveloped*)” olabileceklerini belirtmektedir. Bu durumu Tokugawa ve Meiji Restorasyonu sonrası Japonya'sının Rusya'ya açtığı savaş ile örneklemektedir. Ona göre, *kıt kaynaklara sahip* Japonya ne Tokugawa ne de Meiji Restorasyonu döneminde “uydulaşmaz” ve kendi sanayileşmesini gerçekleştirir iken; *kaynak zengini* Latin Amerika ve Rusya ise aynı dönemler itibarıyla merkez ülkelerin “hakimiyeti” altında bulunmaktadır. Yine bu sebeptendir ki; 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Japonların hızlı ve mutlak bir zaferine dönüşmüştür (s. 28, 33). Frank'a göre uydu ülkeler, merkezin klişeleşmiş ve kısır fikirlerini ithal etmek yerine kendi ekonomik realitelerini ve siyasal ihtiyaçlarını gözetmelidirler. Ancak bu şekilde, “az gelişmiş kalkınmalarını ve kalkınmanın az gelişmişliğini (Frank, 1966: 37)” özümseyebilecek ve kendilerine bir çıkış rotası çizebileceklerdir.

2.2.1. Latin Amerika Ülkelerinde Yaşanan Krizler

Dış borçlanmanın gelişmekte olan ülkelerdeki kısa tarihçesine bakıldığında 1870-1913 döneminde ticarete yaşanan artışa paralel olarak Brezilya ve Arjantin'in başı çektiği Latin Amerika ülkelerinin bir dış borç trafiğine girdiği ve Londra ile Paris'ten yoğun biçimde borçlandıkları görülmektedir. ABD ve Avrupa'da yaşanan 1873 krizi sonrası dönemde ise özellikle İngiliz yatırım bankalarından sürekli alınan borçlar ödenemez hale gelmiş; 1890'da Arjantin ve Uruguay'ın dış borç yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucu İngiliz Baring Brothers 1890'da iflasını açıklamıştır. Avrupa'daki bazı özel bankalar ve merkez bankaları yardım fonu ile Baring'i kurtarmışlardır. Kahve ihrac fiyatlarının düşmesiyle 1898'de Brezilya'da; 1907-1908 resesyonu nedeniyle Meksika'da benzer olumsuzluklar yaşanmıştır. Krizler, I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu canlanmanın sona ermesiyle 1920-21'de İngiltere ve ABD'de; kısa dönemli borca yönelmeleri nedeniyle 1928'de Almanya, Latin Amerika ve Avustralya'da; gayrimenkul spekülasyonları, kırılğan banka yapısı ve 1929'da New York borsasının çökmesi nedeniyle ABD'de; ABD dış borçlarının kesilmesiyle 1931-1933'de Avrupa'da ve ihracat yapılarına bağlı olarak yine Latin Amerika'da zincirleme etkiler yaratmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası (1960'ların sonlarına değin), altın çağını yaşayan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde takip eden dönemle birlikte tekrar büyük krizlerle karşılaşmıştır (Erdem ve Atbaşı, 2011: 36-38).

1970'li yıllarda yaşanan iki büyük kriz sonrasında, 1980'li yılların başından itibaren Arjantin, Brezilya ve Meksika ile birlikte bölgedeki diğer pek çok gelişmekte olan ülke de borç erteleme sorunu ortaya çıkmıştır. Krizin en çok etkilediği ülkelerden bir olan Meksika, 1982 yılında moratoryum ilan etmiştir. ABD, Meksika petrolünü önceden alarak köprü kredi¹⁰ sağlamış ancak IMF tarafından tüm bu önlemler yetersiz görülerek ülke borçları yeni bir takvime bağlanmıştır. Aynı ülkeler 1990'lı yıllarda henüz önceki dönemin yaraları sarılmadan hiper enflasyon¹¹ sorunuyla karşılaşmış ve ekonomik çöküntü daha da derinleşerek iç borç ödeyememe durumunu doğurmuştur. Bölgedeki olumsuzluklar Latin Amerika konisinden sonra Güney Asya ve Doğu Avrupa'ya da yansımış ve bu duruma “*Tekila Etkisi (Efecto Tequila)*” adı verilmiştir. 2001 yılına gelindiğinde Arjantin borçların ifasındaki güçlükler nedeniyle tekrar bir büyük krize şahit olmuştur (Kindleberger ve Aliber, 2005: 278; Parasız, 2009: 10-11).

2.2.2. 1997 Güneydoğu Asya Krizi

Latin Amerika olumsuz deneyiminin ardından gelişmekte olan ülkelere yatırımların tekrar artmasıyla birlikte Asya'da da sermaye hareketliliği yeniden başlamıştır. Bu gelişme, 1990'lı yıllarda dış borç/ihracat rasyosu ile kendine yeterli bir ülke olan Tayland'ın sözü edilen yeterliliğinin de sona

¹⁰ Köprü kredi, uzun vadeli kredinin ötelenmesi veya askıya alınması için verilen kısa vadeli kredidir.

¹¹ Hiper enflasyon kavramı, yıllık %1000'in altına düşmeyen enflasyonu ifade etmektedir. Cagan'a göre, aylık %50 fiyat artış oranları hiper enflasyon olarak değerlendirilmekte ve halkın yüksek enflasyon beklentisi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Diğer yaklaşımlara göre ise kamu kesimi açıkları ve dış şokların bir sonucudur (Esen, 1993: 19). Hiper enflasyon, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında ve 1980'li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşmiştir (Parasız, 2001: 31).

ermesine yol açmıştır. Baskı dışarıdan gelmiş ve finansal fırsatlar açısından ülke yeni bir kapı olarak görülmüştür (Krugman, 2009: 78-79).

1997 yılında Tayland para birimi “baht”ın ani değer kaybı ve ülkenin dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi ile birlikte Güneydoğu Asya Mali Krizi ortaya çıkmıştır. Kriz yılına kadar Asya, gelişmekte olan ülkelere akan sermayenin önemli bir merkezi iken bu dönemle birlikte Tayland, Endonezya, Malezya ve Güney Kore gibi bölge ülkeleri yüksek faiz politikası ile kar elde etmek isteyen sıcak parayı kendilerine çekmişlerdir. Krizin patlak vermesiyle birlikte dövizde ani bir yüklenme olmuş, menkul kıymetlerin fiyatları yükselmiş ve ödünç verme işlemleri durma noktasına gelmiştir (Kindleberger ve Aliber, 2005: 140). Yaşanan kriz ve oluşan güven kaybı nedeniyle 1999 yılına kadar bölge ülkelerinin GSYİH’leri olumsuz bir seyir izlemiştir (Parasız, 2009: 13).

Güneydoğu Asya krizinin Latin Amerika’ya ve Rusya’ya yayılarak dünyayı tehdit eden önemli krizlerden biri haline dönüşebileceği tahmin edilememiştir. Tayland’da döviz kuru ve Güney Kore’de de borç ertelemesinin gerçekleşmeyeceği üzerinden yaratılan spekülasyonların yayılarak tüm kıtayı vurması, ülkelerin hatalı politikaları ile birlikte IMF’nin izlemekte olduğu politikaları da sorgulanır hale getirmiştir. Özellikle Kore Savaşı enkazından çıkıp kişi başına gelirini otuz yılda sekiz kat artıran, okuryazarlık ve teknolojiye ileri düzey bir ülke haline dönüşen Güney Kore bu krizden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur.¹² Ülke, rezerv yetersizliği dolayısıyla uluslararası piyasalardan aldığı dış borçları erteleme talebinde bulunmuş ancak bankalar bu ertelemeyi kabul etmemişlerdir. Kore şirketlerinin borçlarının ertelenmeyeceğine ve ülkenin kriz eşiğinde olduğuna dair spekülasyonun uluslararası piyasalarda yayılmasının ardından 1997 yılının sonlarında kriz patlak vermiştir. Asya Krizi’nin küresel yansıması ise küresel büyümenin yavaşlaması ve emtia fiyatlarının düşüşü şeklinde olmuştur (Stiglitz, 2006: 111-120).

2.2.3. 1998 Rusya ve 1999 Brezilya Krizleri

Rusya’da 1990’lı yılların başından itibaren, değişim rüzgarlarının etkisiyle, geniş çaplı özelleştirmeler yapılmış; yüksek miktarlarda yabancı para ve yatırımcı ülkeye girmiştir. Kriz öncesi dönemde Rusya’da ekonomik durgunluk nedeniyle petrol talebinde düşüş yaşanmıştır. Sözü edilen ekonomik durgunluğun nedeni; dönüşüm sonrası ortaya çıkan ekonomik faaliyetin oluşturduğu ağır

¹² Güneydoğu Asya Krizi sonrası dönemde Türkiye ile Güney Kore arası karşılaştırmalar yapılsa da özellikle dış dünyaya açıklık, ihracat ve ithalat değerleri açısından önemli rakamsal farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum Güney Kore’yi dış şoklara görece açık hale getirmiştir. Türkiye 1994 ve Kore 1997 krizlerinde ortak nokta, her iki ekonomide de krizden önceki yıllarda (Türkiye için 1993 ve Güney Kore için 1996) ihracat değerlerinde bir azalma meydana gelmesidir. Bu azalma, dış pazarlardaki daralma ve yerli paranın aşırı değerlenmesinden kaynaklanmaktadır. Her iki ülke açısından da bu olumsuz gelişmeler, takip eden süreçlerde cari açığın ve devalüasyon beklentilerinin artmasına neden olmuştur. Yine sözü edilen dönemde ülkelerin dış borçlanma değerleri kıyaslandığında, Türkiye’de kamu sektörünün Güney Kore’de ise özel sektörün önemli borç yükümlülükleri altına girdiği görülmektedir. Bu borçlar, Türkiye’de üç basamaklı enflasyonlarla kamu kesiminin; Güney Kore’de ise özel sektör firmalarının iflasına dönüşmüştür. Özetle, dış ticaret açığı ve farklı sektörlerin aşırı düzeylerde yapmış olduğu dış borçlanma her iki ülke açısından da dengesizliğin temel nedeni olmuştur (Yentürk, 2005: 267-273).

borç yükü ve Güneydoğu Asya Krizi'nin neden olduğu yüksek faiz oranlarıdır. Rusya'nın en önemli gelir kaynaklarından olan petrol gelirlerindeki bu düşüş, petrol çıkarma ve nakliye maliyetlerini yükseltmiş ve karlılık oranlarının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu durum spekülâtif algıyı ve rublenin aşırı değerli olduğu izlenimini güçlendirmiş; yine bu nedenle, devalüasyonu da kaçınılmaz hale getirmiştir (Stiglitz, 2006: 169).

Diğer taraftan, Brezilya örneğinde ise sorun büyük oranda mali açıklardan kaynaklanmıştır. Asya ile olan ihracatın kesilmesi, sermaye akımlarının durması, düzenleme ve denetim eksikliklerinin varlığı krizin hazırlayıcı unsurları olmuştur. Hem Rusya hem de Brezilya paraları krizle birlikte dalgalanmaya bırakılmış ve değer kaybetmiş; hisse senetlerinde ise değer artışları yaşanmıştır (Kindleberger ve Aliber, 2005: 140-141). Sözü edilen dönemlerde her iki ülkenin de Güneydoğu Asya ülkelerine benzer şekilde yüksek bir borç yükü altında bulunmaları ve yerel para birimlerinin aşırı değerli olması ekonomik sistemlerini durma noktasına getirmiştir.

2.2.4. 2001 Arjantin Krizi

IMF politikalarına uymaya özen gösteren ülkelerden biri olan Arjantin'de 1980'li yıllardan itibaren istikrar programları uygulanmış (1984-1986 Austral, 1989-1990 Bonex, 1991 Konvertibilite Planları); diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla çok daha fazla mali reform, vergi reformu, ticari ve finansal serbestleşme ile uluslararası entegrasyon faaliyeti görülmüş; ancak, yapısal sorunlar bir türlü giderilememiş ve ülkede 1990, 1995 ve 2001 yıllarında üç ayrı kriz yaşanmıştır (Yentürk, 2005: 245-249).¹³ Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Avrupa'da sıkça kullanılan “*Bir Arjantinli kadar zengin olmak (rich as an Argentine)*” yakıştırmasının (Krugman, 2009: 38), günümüzde bilinmemesinin muhtemel nedeni; kötü siyasal yönetimler, 1982 Falkland Savaşı, 1989 hiper enflasyonu, 2001 yılına değin uzanan ve tüm kıtayı etkileyen borç krizleridir. 2002 yılından itibaren beş yıl boyunca ekonomik toparlanma çabasına girilmiş ancak bu kez de gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ve uluslararası niteliğe bürünen krizler tüm çabaları sekteye uğratmıştır.

Sonuç olarak, Arjantin ve gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında 1980'li yılların borç krizlerini takiben finansal krizler ortaya çıkmıştır. Yine, aynı süreçte borçlanma seviyeleri de krizlerin bir nedeni veya bir sonucu olarak artış göstermeye devam etmiştir.¹⁴ 1994-1995 yıllarında Meksika, Arjantin ve Türkiye'nin yaşamış olduğu krizleri 1997 Güneydoğu Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya

¹³ Yentürk'ün bir diğer analizine göre (2005), IMF politikalarını takip eden ülkeler ancak aşırı borçlanma ile ekonomik istikrarı sürdürebilmektedirler. Döviz kuru, faiz, enflasyon, parasal taban gibi temel fiyat ve büyüklüklerle iç ve dış piyasalarda hedeflenen istikrar denge noktasına ulaşılsa bile artan dış borç değerleri bu dengeyi bozacaktır. Dış borçların ödenebilmesi belirli bir büyümeyi gerektirecek ancak istikrar programlarının uygulandığı bir ekonomide bu durum pek mümkün olmayacaktır (s. 264-265).

¹⁴ Bu dönemde dikkat çekici unsurlardan birisi de uluslararası sermaye akımlarıdır. Sermaye hareketlerinin en yoğun biçimde yöneldiği dokuz ülke; Arjantin, Brezilya, Çin, Güney Kore, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika ve Tayland olmuştur (Parasız, 2009: 10). Bu ülkelerin önemli bir kısmı sermaye girişi ve çıkışlarını izleyen dönemlerde krizlerle yüzleşmiştir. On yıllık süreçte uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelere yönelmesinin başlıca nedeni; spekülâtif sermayenin getiri yaratmak için daha yüksek faiz veren ülkeleri tercih etmesidir (Yentürk, 2005: 267-268).

ve 2000-2001 Türkiye ve 2001-2002 Arjantin Krizleri izlemiştir. Yaşanan krizler hem ülke ekonomilerini hem de etkileşim içerisinde buldukları diğer ülkeleri derinden etkilemiştir.

2.2.5. 2008 Küresel Krizi

2008 Küresel Krizini yaklaşık son yirmi yıllık süreçte yaşanan Latin Amerika kıtasındaki ve Asya'daki krizlerden ayıran en önemli fark, sözü edilen krizin gelişmiş veya gelişmekte olan çok sayıda ülkeyi birden etkilemesidir. Gelişmiş ülke merkezli bu krizle birlikte ardı ardına pek çok ülke ekonomik durgunluk içerisine girmiş; bu durum ise ülkelerin gelişmelerinde birkaç yıl birden geriye gidilmesine neden olmuştur (Krugman, 2009: 184). Üstelik uluslararası bir çözüm günümüzde de bulunamamış; yerel nitelikteki politikalar da palyatif çözümler sunmanın ötesine geçememiştir.

Kriz dış borçlanma açısından ele alındığında uluslararası piyasalardan borçlanmanın oldukça güçleştiği görülmektedir. Dış piyasaların daralması ihracatı düşürürken işsizlik oranlarında da küresel düzeyde artışlar yaşanmıştır. Son on yıllık gelişmeler ve etkileri halen sürmekte olan kriz, gelişmekte olan ülkelerde çevrilebildiği sürece bir dış borç sorunu olmadığı izlenimi yaratabilir. Ancak, küresel krizin pek çok ülkeyi bir arada etkilediği¹⁵; uluslararası piyasalardan borçlanma imkanlarının giderek daraldığı ve borç faizlerinin yükseldiği bir dönemde dış kaynaklara bağlı kalkınma stratejisinin sürdürülmesi tartışma konusudur (Seyidoğlu, 2009: 660, 662).

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Dış borçlanmanın tarihi süreç içerisinde gösterdiği değişim ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde son otuz yıllık süreçte yaşanan dış borçlanma iki ayrı başlık altında aşağıdaki bölümlerde incelenmektedir.

3.1. Tarihsel Perspektiften Dış Borçlanma Göstergeleri

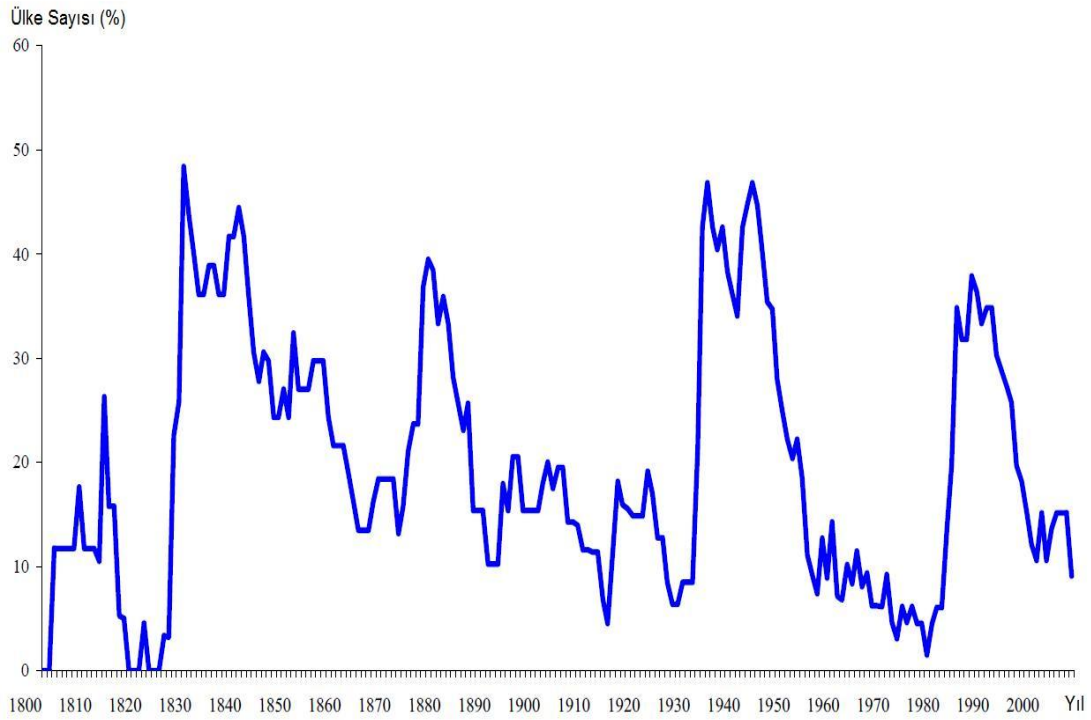
İngiltere'nin 14. yüzyılından başlayarak yakın dönemde yaşanan subprime¹⁶ mortgage krizine kadar olan süreci ele alan çalışmalarında Reinhart ve Rogoff (2008), dünyada borçlanma ile başlayıp finansal krizlere neden olan süreçleri incelemişler ve çalışmalarında *“bu sefer farklı (this time is*

¹⁵ Öte yandan, kriz bazı ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilememiştir. Kriz ülkelerinin aksine Hollanda, Avusturya ve Almanya'da düşük düzeylerde işsizlik yaşanmaya devam etmektedir. Petras'a göre bu durum, sözü edilen ülkelerin piyasa üzerindeki dominant konumu ile *“bağımlı, borçlu ve geriye giden ekonomiler”* üzerindeki teknolojik ve finansal üstünlüğünden kaynaklanmaktadır (Petras, 2012). Ayrıca Petras, mortgage krizi ile başlayıp küresel boyut kazanan krizi *“Latin Amerika'nın borç krizlerine atıfla- “ABD ve AB'nin kayıp 10 yılı”* olarak nitelendirmektedir. Günümüzde ABD ve AB ticaret açıkları ve borçlarını kapatmak için daha fazla para basmakta iken Latin Amerika ise döviz rezervlerini artırmaktadır. Sözü edilen zıtlığa karşın bir büyük benzerlik de dikkat çekicidir. Bu benzerlik ise, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da finansal oynaklık ve spekülasyonların neden olduğu dış borç krizleri ve toplumsal hareketlerin 1980 ve 1990'ların Latin Amerika ülkelerini anımsatmasıdır (Petras, 2011).

¹⁶ *Subprime* ifadesi; geri ödeme gücü zayıf ve kredi riski fazla olan dar gelirli hanehalklarını tanımlamada kullanılmaktadır. Düşük gelirli bu kişilere kredi imkanları sunulmasının (mortgage veya diğer ödünçverilebilir piyasalardan) son dönemde yaşanan uluslararası finansal krizlerin nedeni olduğu düşünülmektedir.

different)” sendromunun birey algısında farklı kırılma ve sonuçlara neden olduğunu vurgulamışlardır. Oysa kuşbakışı olarak bakıldığı takdirde geçmiş yüzyıllardan günümüze ekonomik ve finansal gelişmeleri yegane kılan büyük sebeplerin var olmadığı görülebilecektir. Onlara göre, bu durumu her ülke geliştirmekte olduğu dönemde yaşamıştır ve yaşamaktadır. Dolayısıyla, borcu ifa etmede yaşanan güçlükler sadece 1980’ler Latin Amerika kıtasının gerçekliği değil; aksine, en az o bölge kadar Ortadoğu ve Avrupa için de “uluslararası bir ritüel” gibidir. En azından 1800’lerden bu yana yaşanan gelişmeler bunu göstermektedir.

Şekil 4. Geçmişten Günümüze Ülkelerin Dış Borçları ve Borç Ödemede Yaşanan Güçlükler¹⁷

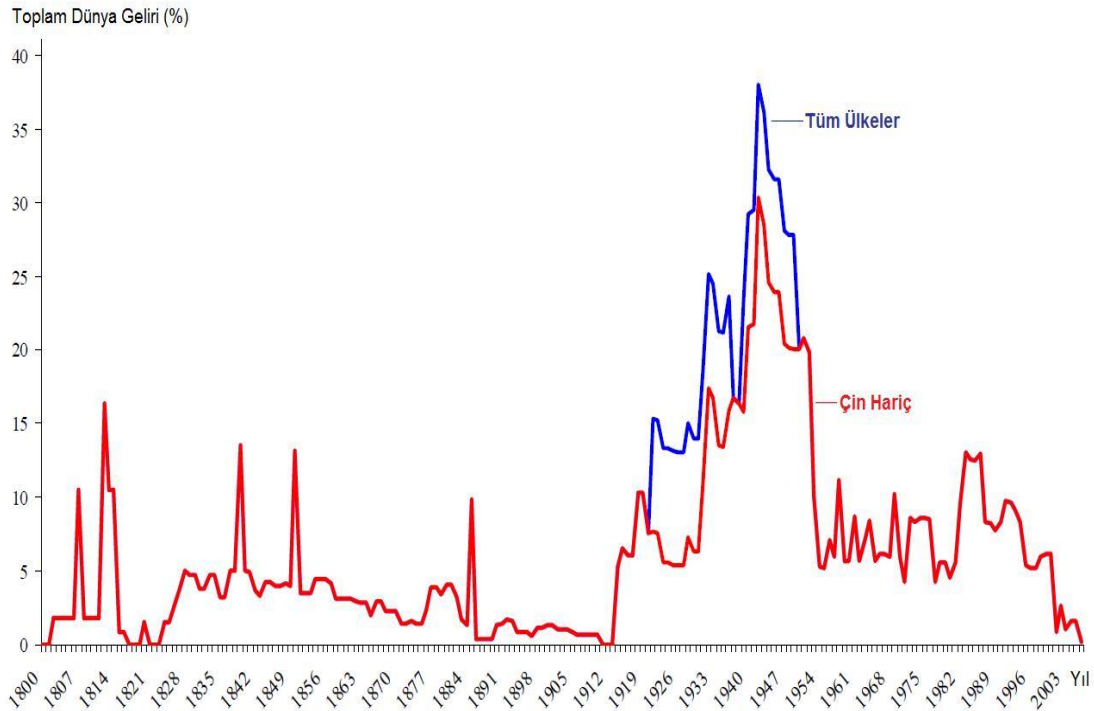
Kaynak: Reinhart ve Rogoff, 2008: 4.

Şekilde görülen ilk borç ödeyememe dalgası, Napolyon Savaşları dönemine aittir. İkinci dalga 1820 ile 1840 arası dönemde gerçekleşmiştir ve örnek ülkelerin yaklaşık yarısı borçlarını ifa edemez durumdadır. Üçüncü ödeyememe ve borç yeniden yapılandırılması evresi 1970’lerin başından başlayıp yaklaşık 20 yıl sürmüştür. Dördüncü dönem 1929 Ekonomik Buhranı ile başlamış ve kısa dönemli bir düşüşün ardından II. Dünya Savaşı sonrası dönemde tekrar tırmanışa geçerek 1950’li yıllara değin sürmüştür. Bu dönemde de (ikinci dönem gibi) ülkelerin yarısına yakını borçlarını ödeyememektedir. Son ödeyememe dalgası ise 1980 ve 1990’lı yılları içine alan 2000’li yılların başına değin uzanan borç krizleridir (Reinhart ve Rogoff, 2008: 4-5).

¹⁷ Ödeyememe veya yeniden yapılandırma dönemindeki ülkelerin yüzdesi olarak alınmıştır. Çalışmada Afrika, Asya, Avrupa, Okyanusya, Latin ve Kuzey Amerika’dan Türkiye de dahil olmak üzere 66 ülke verisi kullanılmıştır. Ele alınan yıllar itibarıyla sözü edilen ülkelerin tümü bağımsızdır.

Öte yandan, şekilde her ekonomik durgunluğun ardından bir borç ödeyememe dalgasına girildiği görülmektedir. Bu durum yakın dönem (*Akdeniz havzası ve PIIGS¹⁸ ülkelerinde yaşanan gelişmeler*) için en azından olası tedbir ve önlemler açısından yol gösterici olabilir. Çünkü küreselleşme ve ekonomik entegrasyonun artmasının bir sonucu olarak gelişmelerin pek çok ülkeyi etkileyebildiği 80’li yıllardan günümüze bilinen bir olgudur. Yine bu olgunun, özellikle gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere ilerlemesi halinde uluslararası boyut kazanma riski de yüksek olmaktadır.

Şekil 5. Toplam Dünya Gelirine Oranla Borç Ödeme Güçlüğü Çeken Ülkeler¹⁹

Kaynak: Reinhart ve Rogoff, 2008: 6.

Yukarıdaki şekilde borçların ifasında çekilen güçlüklerin en yoğun yaşandığı sürecin II. Dünya Savaşı dönemi olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşında güçlü bir biçimde başlayan geri ödeyememe dalgası 1929 Büyük Buhranı sonrası hız kazanmış ve II. Dünya Savaşında zirve noktasına ulaşmıştır. Sözü edilen zaman aralığı içerisinde dünya GSYİH’inin yaklaşık %40’ını üretmekte olan ülkeler borç ödeyememe veya yeniden yapılandırma durumundadırlar. Yine şekilden Napolyon Savaşları dolayısıyla 1800’lü yılların başındaki borç geri ödeyememe sorunları ile günümüze en yakın dönem olarak 1980’lerdeki borç krizleri diğer önemli zirveler olarak görülmektedir.

¹⁸ PIIGS ülkeleri; Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan ve İspanya’dır.

¹⁹ Şekilde Afrika, Asya, Avrupa, Okyanusya, Latin ve Kuzey Amerika’dan Türkiye de dahil olmak üzere 66 ülke verisi kullanılmıştır ve bu ülkelerin tümü bağımsızdır. GSYİH verileri; 1913 (1800-1913 için), 1990 (1914-1990 için) ve 2003 (1991-2006 için) yılları temelinde ağırlıklandırılmıştır.

Borca bağlı açıkların ortaya çıkmasında küresel çalkantıların önemli rol üstlendiği yukarıdaki iki şekil aracılığı ile görülmektedir. Savaşlar, ekonomik buhran dönemleri, hammadde ve finansal açmazlar günümüze kadar yaşanan dış borçlanmaların ve krizlerin gerekçesi olmuştur. Ayrıca, emtia ve faiz oranları gibi diğer küresel ekonomik faktörler de borç krizlerinin doğmasında hızlandırıcı etki yaratmıştır. Tüm bunlarla birlikte, büyük çaplı sermaye girişlerinin de sadece 1990'lı yıllarda değil, tarihin çeşitli evrelerinde önemli bir sorun olduğu söylenebilir. Uluslararası bankacılık ve borç krizlerinin yinelenerek ortaya çıkmasında²⁰ da bu hareketlerin yarattığı riskin etkili olduğu belirtilmektedir (Reinhart ve Rogoff, 2008: 6-7).

3.2. 1980 Sonrası Dönemde Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Rasyoları

1980-2010 yılları arası dönemde gelişmekte olan ülkeler özelinde²¹ dış borçlanmada yaşanan değişimler ve bunlara ait temel rasyolar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç, Dış Borç Servisleri ve Dış Borç Faiz Ödemelerinin İhracata Oranları (1980-2010)

Yıl	Dış Borç / İhracat (%)	Dış Borç Servisi / İhracat (%)	Dış Borç Faiz Ödemeleri / İhracat (%)
1980	199,32	28,41	14,79
1981	215,77	31,40	17,48
1982	251,24	34,55	20,43
1983	275,92	34,02	20,74
1984	271,37	32,25	19,68
1985	307,67	34,92	19,42
1986	331,22	35,70	18,14
1987	344,40	33,43	16,27
1988	299,30	31,84	14,89
1989	277,69	27,15	13,02
1990	260,45	26,49	11,86
1991	259,28	25,36	11,57
1992	251,33	26,18	11,26
1993	248,61	25,06	10,28
1994	236,24	23,57	9,62

²⁰ Bankacılık ve borç krizleri ile ilişkili değişkenlerin; iç ve dış borç ile sermaye hareketleri yanında tüketici fiyat endeksi, döviz kuru, kamu gelir ve giderleri, ticaret hadleri, GSYİH, cari işlemler dengesi, faiz oranları ve emtia fiyatları olduğu belirtilmektedir (Reinhart ve Rogoff, 2008: 15-19).

²¹ Tablolar gelişmekte olan ülke örneklerinin Dünya Bankası internet sitesindeki istatistiksel verileri kullanılarak oluşturulmuştur. Gelişmekte olan 30 ülke; Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kamerun, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Fildişi Sahilleri, Dominik Cumhuriyeti, Mısır, Guatemala, Honduras, Hindistan, Endonezya, Kenya, Malezya, Meksika, Fas, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Senegal, Sri Lanka, Tayland, Tunus, Türkiye ve Uruguay'dır. Ülkeler, Dünya Bankası Atlas Dönüşüm Faktörü gelir düzeyi sınıflandırması ve IMF gelişmekte ve kalkınmakta olan ülke kriterleri esas alınarak seçilmiştir.

1995	220,69	22,57	9,47
1996	207,93	23,86	9,55
1997	196,60	23,66	8,87
1998	212,90	23,26	9,36
1999	217,41	27,15	9,94
2000	194,82	25,22	9,36
2001	191,14	23,50	8,20
2002	192,29	23,36	6,98
2003	181,07	21,70	6,20
2004	152,19	18,55	5,28
2005	122,96	17,16	4,68
2006	102,96	18,45	4,47
2007	97,93	13,33	4,10
2008	88,17	11,89	3,47
2009	108,07	13,24	3,72
2010	98,09	11,98	3,54
Ortalama	213,39	24,81	10,86

Kaynak: Dünya Bankası, “World Development Indicators and Global Development Finance” (<http://databank.worldbank.org/>) adresindeki verilerden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 11.05.2012).

Bilindiği üzere, dış borcun ihracata oranı mal ve hizmet ihracat gelirleriyle alınan borcun ne kadarının karşılanabildiğinin görülmesini sağlar. Oran yükseldikçe dışa bağımlılık ve tüketim artacak yerli üretim yetersiz seyredecektir. Yine Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre %165-275 orta seviyede borçluluğu; %275 üstü ise yüksek borçluluğu gösterecektir. Yukarıdaki tabloya bu çerçeveden bakıldığında ticari liberalizasyonla birlikte artış gösteren bu rasyo, 1990’lı yıllar ve finansal liberalizasyon etkisiyle bir düşüş trendine girmiştir. Değerler 1982-1992 yılları arasında %250 düzeylerinin altına hiç inmemiş; yine bu yıllar arasında zirve seviyelerine ulaşmıştır. Her ne kadar tüm ülkeler ve yıllar için genel ortalama düzeyi %213 civarında seyretse de özellikle 2003 ve 2004 sonrası dönemde bu değerlerde ciddi düşüşler görülmektedir.

Teorik olarak dış borç servisinin ihracata oranı, bir ülkenin mal ve hizmet ihracatından elde ettiği gelirlerin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını göstermektedir. Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre, %18-30 orta, oranın %30’u aşması ise sürdürülemez borçlanmayı işaret etmektedir. Bu sınırın aşılmasının ekonomik kalkınma ve büyümeyi sekteye uğratma riski bulunmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, tüm ülkeler için ortalama değer %25 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Özellikle 1981 ve 1988 yılları arasında borç krizleri ve ticari liberalizasyon dönemlerinde borçlar sürdürülemez hale gelmiştir. Diğer rasyoların hemen hepsinde gerçekleşen düşüşler, 2003 yılı sonrasında bu rasyo için de geçerlidir.

Dış borç faiz ödemelerinin ihracata olan oranlarına bakıldığında özellikle 1980’li yıllarda borçlanmanın maliyetinin görece yüksek olduğu söylenebilir. Bu oranın % 12-20 arasında olması halinde ülkenin orta seviyede borçlu; %20 üzerinde gerçekleşmesi durumunda ise ülkenin yüksek borçlu olduğu düşünüldüğünde; 1980’lerin ilk yarısında yüksek borçluluk ile test edilen gelişmekte olan ülkeler 1990’lı yılların başına değin ise orta seviyede borçluluk yaşamışlardır. Yine bu rasyo 2002 yılı sonrasında ise dış borç servislerinin de azalmasıyla birlikte oldukça gerilemiştir.

Tablo 2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç, Dış Borç Servisleri ve Dış Borç Faiz Ödemelerinin GSYİH’e Oranları (1980-2010)

Yıl	Dış Borç / GSYİH (%)	Dış Borç Servisi / GSYİH (%)	Dış Borç Faiz Ödemeleri / GSYİH (%)
1980	40,46	5,92	3,07
1981	44,51	6,32	3,45
1982	51,34	6,86	3,97
1983	57,32	7,03	4,26
1984	58,01	6,98	4,25
1985	66,33	7,76	4,25
1986	68,69	7,56	3,85
1987	70,28	7,17	3,40
1988	68,05	7,15	3,22
1989	64,74	6,21	2,94
1990	61,92	6,55	2,89
1991	59,36	5,90	2,68
1992	55,67	6,31	2,64
1993	57,44	5,76	2,31
1994	60,24	6,06	2,40
1995	57,05	5,82	2,33
1996	52,98	6,12	2,35
1997	51,09	6,07	2,23
1998	55,74	5,91	2,42
1999	54,09	6,29	2,38
2000	50,91	6,26	2,38
2001	51,19	6,31	2,14
2002	54,91	6,71	1,94
2003	52,65	6,25	1,76
2004	48,33	5,84	1,66
2005	40,41	5,50	1,49
2006	34,41	6,02	1,47
2007	31,73	4,29	1,31

2008	28,29	3,94	1,11
2009	30,27	3,80	1,06
2010	28,70	3,36	0,98
Ortalama	51,84	6,07	2,54

Kaynak: Dünya Bankası, “World Development Indicators and Global Development Finance” (<http://databank.worldbank.org/>) adresindeki verilerden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 11.05.2012).

Son 31 yıl ortalama değerlerine bakıldığında gelişmekte olan 30 ülkede dış borcun GSYİH'e oranının IMF ve Dünya Bankası kriterlerinin üzerinde olduğu ve %52 düzeylerinde seyrettiği görülmektedir. Bu durum 1987 yılında zirve noktası olan %70 seviyelerine kadar varmış ve 1982 yılından 2003 yılına kadar %50'nin altına düşmemiştir. Daha önce de değinildiği üzere, bir ülkedeki dış borcun GSYİH'e oranı %50'nin üzerinde ise uluslararası kuruluşlarca o ülke yüksek borçlu ülke tanımına girmektedir. Aynı zamanda ülkelerin kredibilite seviyesini belirleyen bu rasyoya göre, örnek gelişmekte olan ülkelerin genel kredibilite seviyesinin düşük olduğu savunulabilir. Yine bu ülkelerde özellikle 2004 ve 2005 yıllarından sonra dış borçlanmada önemli düşüşler yaşandığı görülmektedir.

Dış borç servisinin GSYİH'e oranı, ülkenin yerli kaynaklar vasıtasıyla elde ettiği gelirin kendisine yeterli olup olmadığını analiz etmede kullanılmaktadır. Kendine yeterlilik için bu oranın GSYİH büyüme oranından küçük olması gerekmektedir. Söz konusu 30 ülkenin 31 yıllık büyüme ortalaması %4,03'tür.²² Oysa dış borç servisinin GSYİH'e oranı yukarıdaki tabloda %6 olarak yer almaktadır. Bu anlamda, sözü edilen ülkelerin ilgili rasyo açısından kendi kendilerine yeterli olduklarının söylenmesi güçtür.

Dış borç faiz ödemelerinin GSYİH'a oranı tıpkı dış borcun ihracata oranı gibi borç maliyetindeki artışları göstermektedir. Öte yandan, dış borç servis ve faizlerinin borç stokundan ayrı ele alınmasının temel nedeni borç erteleme ile dışlama etkisinin ayırt edilebilmesidir. Çünkü teorik olarak, dışlama etkisine *stok* değişkenlerden ziyade *akım* değişkenler neden olmaktadır. Yukarıdaki tabloda 1980 ile 1992 arası tüm yıllar genel ortalama olan %2,5 seviyesinin aşıldığı yıllar olarak göze çarpmaktadır. Dalgalı bir seyir izlese dahi gelişmekte olan ülkeler için bu rasyo da (özellikle 2002 yılı sonrası dönemde) önemli ölçüde düşüş göstermiştir.

Son olarak, hemen hemen tüm rasyolarda görülen 2002 ve 2003 yılı sonrası düşüş eğilimini uluslararası konjonktürün ve gelişmiş ülke kredi piyasalarının eskisi kadar geniş olmaması ile açıklamak mümkündür. Çünkü bu dönemden sonra gelişmiş ülkelerde kredi zorlukları ve borç krizleri baş göstermiştir. Ayrıca, dış borca dair rasyolarda yaşanan azalma; dış borçlanma yerine iç borçlanma ve finansal liberalizasyonun bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede, aynı durum gelişmekte olan ülkelerde mali politika tercih değişikliği olarak da yorumlanabilir.

²² Tablolarda yararlanılan gelişmekte olan ülke örneklerinin Dünya Bankası (WDI) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇILMA VE FİNANSAL ENTEGRASYON DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE DIŞ BORÇLANMA GÖSTERGELERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER (1980-2010)

Türkiye’de finansman aracı olarak 1980’li yıllardan 1990’ların ortasına kadar ağırlıklı olarak dış borçlanma tercih edilmiş; sonraki dönemde (uluslararası finansal güçlüklerle birlikte), dış piyasanın daralması ivmeyi iç borca döndürmüştür. 2000’li yıllarla birlikte kamu borçları azalırken özel borçlar atmış; özel kesim yurtdışından kur riski ile borçlandığı için dış piyasalar boyut değiştirse de etkisi sürmeye devam etmiştir (Koçak, 2009: 81-82). Aşağıda kısaca sözü edilen bu süreçler değerlendirilmektedir.

4.1. 1980-2000 Döneminde Dış Borçlanmada Yaşanan Değişimler

Türkiye’nin 1980 sonrası dönemde dış borç kaynaklı ekonomik büyüme stratejisine bakıldığında alınan borçların hammadde ve tüketim malları ithalatında; getirisi dolaylı veya düşük altyapı yatırımlarında ve röfinansmana yönelik olarak kullanıldığı görülmektedir (Kara, 2001). 2000’li yıllara kadar borçların daha etkin kullanılması için verimsiz kamu harcamalarındaki savurganlığın önlenmesi, özel sektörün ihracata özendirilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması önerileri sıklıkla dile getirilse de taleplerin istenilen düzeyde gerçekliğe dönüşmediği savunulabilir. Bu dönemde önemli eleştiri noktalarından bir diğeri, uluslararası kuruluşlarca gelişmekte olan ülkelerde uygulanması istenilen dezenflasyon politikalarına²³ yöneliktir.

Türkiye’de yaşanan krizlerin nedenlerini araştıran çalışmalarında Akyüz ve Boratav (2003); Meksika, Arjantin, Brezilya ve Rusya’da döviz kuru temelli istikrar programlarının uygulandığı dönemleri incelemiş ve Türkiye’nin dış borç/GSYİH oranının Meksika hariç sözü edilen tüm ülkelerden (uygulanan programlar süresince) yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşın, Türkiye’nin hinterlandının geniş olması nedeniyle dış borç/ihracat oranında Türkiye’nin Latin Amerika ülkeleri ve Rusya’dan görece iyi verilere sahip olduğuna işaret edilmiştir. Çalışmada Türkiye özelinde iç borcun da önemli bir sorun olduğu ve Ponzi türü finansman²⁴ olmaksızın sorunların geçici de olsa giderilemediği belirtilmektedir (s. 1558-1560).

Dış finansal liberalizasyon, borçlanma sürecinin yapılanması ve artış hızı 1980’li yılların sonlarından 2000’li yılların başlarına değin sürmüştür. Bu dönem zarfında ödemeler dengesinin sermaye kısmını oluşturan firma, banka ve diğer rant sahipleri aynı zamanda dış borç ve sıcak para

²³ Dezenflasyon, fiyat artış hızının azalması anlamına gelmektedir. Bu kavram, yüksek enflasyondan düşük enflasyona geçiş sırasında yaşanan düşen enflasyon sürecini ifade etmektedir (TCMB Ekonomi Terimleri Sözlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/sozluk.htm>, (Erişim Tarihi: 06.09.2012).

²⁴ Adını Carlo Ponzi’den alan Ponzi oyunu, yatırımcılara kendi veya sonra katılanların paralarıyla ödemenin yapıldığı bir dümen şeklidir. Sistemin işleyişi piramit bir şema olarak ele alındığında alttan gelen katılımcıların azaldığı ve kesildiği noktadan itibaren oyun tıkanma noktasına gelmektedir. Ekonomi yazınında sıklıkla yer aldığı ismiyle Ponzi finansmanı ise (Kregel, 2004: 4, 14, 17); spekülatif yapıya sahip bir kurumun iç-dış öngörülemez nedenlerle varlığını sürdüremez hale gelmesini ifade etmektedir.

hareketlerinin de öncüleridirler. Finansal liberalizasyon sonrası dönemde, firmalar yurtiçi ve yurtdışından yerli veya yabancı para cinsinden borçlanırken; rant elde etmek isteyenler ise yerli ve yabancı para cinsinden varlıklarını dönüştürerek ya da sermaye giriş ve çıkışı benzeri yollara başvurarak getirilerini en çoklama gayretinde olmuşlardır. Dolayısıyla, bu dönemde sermaye hareketlerinin serbest hareket etmesi, düzensiz faiz ve döviz hareketleri varlığı ekonomideki istikrarsızlıkların başlıca unsurları olmuştur (Boratav, Türel ve Yeldan, 1996: 385).

Tablo 3. Türkiye’de 1980-2000 Döneminde Dış Borçlanma Göstergelerindeki Değişiklikler (Milyon ABD \$)

Yıl	Toplam Dış Borç ^a	Borçluya Göre		Kısa Vadeli	Orta ve Uzun Vadeli	Dış Borç Servis Oranı (%)	GSYİH Büyüme Oranı (%)
		Kamu	Özel				
1980	16.227	-	-	2.505	13.722	47,4	-2,45
1981	-	-	-	-	-	-	4,86
1982	-	-	-	-	-	-	3,56
1983	18.385	-	-	2.281	16.104	38,2	4,97
1984	20.659	-	-	3.180	17.479	31,0	6,71
1985	25.476	-	-	4.759	20.717	30,7	4,24
1986	32.101	-	-	6.349	25.752	35,8	7,01
1987	40.428	-	-	7.623	32.805	32,3	9,49
1988	40.722	-	-	6.417	34.305	36,2	2,32
1989	43.911	37.272	6.638	5.745	38.166	32,0	0,29
1990	49.035	41.611	10.770	9.500	39.535	27,6	9,27
1991	52.381	42.495	11.128	9.500	42.881	26,9	0,72
1992	58.595	43.205	15.390	12.660	45.935	29,8	5,04
1993	70.512	46.933	23.579	18.473	52.039	26,4	7,65
1994	68.705	51.518	17.186	11.187	57.518	30,1	-4,67
1995	75.948	54.174	21.774	15.500	60.448	28,0	7,88
1996	79.299	52.573	26.725	17.072	62.227	22,3	7,38
1997	84.356	50.832	33.523	17.691	66.665	21,3	7,58
1998	96.351	54.325	42.026	20.774	75.577	26,7	2,31
1999	103.123	55.113	48.011	22.921	80.202	34,9	-3,37
2000	118.602	64.171	54.431	28.301	90.301	38,0	6,77
Ortalama	57.622 (75.068)^b	49.519	25.932	11.707	45.915	31,35	4,16

Not: ^a Dış borç toplamı brüt değerdir. Bilindiği üzere kamu sektörü, özel sektör ve TCMB kısa ve uzun vadeli dış borçlarının toplamı Türkiye brüt dış borç stokunu vermektedir. Diğer taraftan, brüt dış borç değerinden TCMB ve ticari bankalar ile bankacılık sektörünün varlıkları hariç tutularak net dış borç değerlerine ulaşılmaktadır.

^b Dış borcun borçluya göre dağılımında verilen ortalama değerler 1989-2000 yıl aralığını kapsamaktadır. Aynı yıllar için toplam dış borç ortalaması 75.068 ABD \$; 1980-2000 aralığı için ise 57.622 ABD \$’dir.

Kaynak: Dünya Bankası, “World Development Indicators and Global Development Finance” (<http://databank.worldbank.org/>); Hazine Müsteşarlığı, “Kamu Finansmanı İstatistikleri” (<http://www.hazine.gov.tr/>); Kalkınma Bakanlığı (DPT), “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010” (<http://www.dpt.gov.tr/>); sitelerindeki verilerden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 19.04.2012).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1980 yılından 2000 yılına değin dış borçlar kademeli bir biçimde artmıştır. Özellikle 1992 ve sonrası yıllar dış borçlanmanın 21 yıllık genel ortalamasının üzerinde seyrettiği yıllar olmuştur. Borçlusuna göre ayrıma bakıldığında kamu sektörünün özel sektöre kıyasla daha yüksek değerlerde dış borca başvurduğu görülmektedir. Ancak bu farklılaşma 2000’li yıllara yaklaştıkça küçülmüştür. Yine özellikle 1992 yılı sonrasında orta ve uzun vadeli dış borçların kısa vadeli dış borçların 3-4 katı seviyesine düştüğü görülmektedir. Bu durum, ilgili yıllardan itibaren oransal olarak borç vadelerinin kısalmaya başladığını işaret etmektedir. Dış borç servis oranına bakıldığında *-daha önceki bölümde incelenen gelişmekte olan ülkelere benzer bir biçimde-*, ilgili yıllar için %25-35 aralığındaki değerlerde seyrettiği görülmektedir. Genel ortalama değeri ise %31,35 olmuştur. Bilindiği üzere, Dünya Bankası ve IMF kriterlerine göre bu oranın %30’u aşması sürdürülemez borçlanmayı göstermekte ve kalkınma ile büyüme hedeflerinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır. 1980-2000 dönemi de bu anlamda dış borçlanmanın üst sınırının pek çok yıl için aşıldığı bir dönemdir. Ayrıca bu yıllarda büyüme değerleri örnek ülkelerin %4,03’lük ortalamasına benzer şekilde %4,16 olarak gerçekleşmiştir.

4.2. 2001-2010 Döneminde Dış Borçlanmada Yaşanan Değişimler

24 Ocak 1980 kararları sonrasında ihracata yönelik büyüme stratejisi benimsenmiş; dış kredi itibarının yükselmesiyle birlikte yeni dış borç kaynaklarına sahip olunmuştur. Türkiye’nin uluslararası para ve sermaye piyasalarından borçlanması artarak devam etmiş ancak içeride ve dışarıda yaşanan krizler mali piyasalardan borçlanma kapasitesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1990’lı yılların başlarından itibaren ise kısa vadeli fonlar ülkeye yoğun ilgi göstermiş; yüksek enflasyon, dış açıklar, kamu finansman dengesizlikleri nedeniyle bu fonlar ülkeyi terk etmeye başlayınca 5 Nisan 1994 Kararları uygulamaya konulmuştur. Takip eden dönemde 1997 Asya Krizi nedeniyle ihracat düşmüş; 1998 Rusya Krizi ile birlikte ise Türkiye az gelişmiş ülkeler kategorisinde yüksek riskli ekonomi olarak algılanmıştır (Seyidoğlu, 2009: 660).

Tablo 4. Türkiye’de 2001-2010 Döneminde Dış Borçlanma Göstergelerindeki Değişiklikler (Milyon ABD \$)

Yıl	Toplam Dış Borç ^a	Borçluya Göre		Kısa Vadeli	Orta ve Uzun Vadeli	Dış Borç Servis Oranı (%)	GSYİH Büyüme Oranı (%)
		Kamu	Özel				
2001	113.592	71.480	42.112	16.790	96.802	44,5	-5,70
2002	129.559	86.536	43.023	16.424	113.135	48,4	6,16
2003	144.079	95.217	48.863	23.013	121.066	37,8	5,27
2004*	160.992	97.078	63.914	32.205	128.787	32,0	9,36
2005	169.919	85.836	84.083	38.283	131.636	33,3	8,40
2006	207.736	87.265	120.471	42.623	165.113	31,3	6,89
2007	249.478	89.326	160.152	43.135	206.343	31,4	4,67
2008	280.367	92.354	188.013	53.104	227.263	28,8	0,66

2009	268.374	96.769	171.605	49.711	218.663	38,7	-4,83
2010	289.387	100.791	188.597	78.217	211.170	34,4	8,95
1980 – 2000	57.622						
Ortalama	(75.068)^b	49.519	25.932	11.707	45.915	31,35	4,16
2001 – 2010							
Ortalama	201.348	90.265	111.083	39.351	161.998	36,06	3,98

Not: ^a Dış borç toplamı brüt değerdir. Bilindiği üzere, kamu sektörü, özel sektör ve TCMB kısa ve uzun vadeli dış borçlarının toplamı Türkiye brüt dış borç stokunu vermektedir. Diğer taraftan, brüt dış borç değerinden TCMB ve ticari bankalar ile bankacılık sektörünün varlıkları hariç tutularak net dış borçlara ulaşılmaktadır.

^b Dış borcun borçluya göre dağılımında verilen ortalama değerler 1989-2000 yıl aralığını kapsamaktadır. Aynı yıllar için toplam dış borçların ortalaması 75.068; 1980-2000 aralığı için ise 57.622 ABD \$'dır.

* 2004 yılından sonra geçmiş yıllar verileri ile mukayese edilebilmesi için Analitik Bütçe Sınıflandırmasına göre düzenlenmemiştir. 2006 yılından sonra Merkezi Yönetim Bütçesi tanımına geçilmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası, “World Development Indicators and Global Development Finance” (<http://databank.worldbank.org/>); Hazine Müsteşarlığı, “Kamu Finansmanı İstatistikleri” (<http://www.hazine.gov.tr/>); Kalkınma Bakanlığı (DPT), “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010” (<http://www.dpt.gov.tr/>) sitelerindeki verilerden derlenmiştir (Erişim Tarihi: 19.04.2012).

2001-2010 yılları arası döneme bakıldığında toplam dış borç artış trendinin sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde dış borçlanmadaki dikkat çekici değişim özel kesim borçluluğunda yaşanmıştır. Özel kesim borçları 2006 yılından itibaren kamu borçluluk düzeyini önemli ölçüde geçmiştir. Bunda finansal liberalizasyonun, iç ve dış para ve sermaye piyasalarının entegrasyonunun etkisi olduğu düşünülebilir. 2000-2001 krizleri sonrası dönemde vadesine göre dış borçlarda orta ve uzun vadeli dış borçlanma tercih edilirken 2010 yılına doğru vadelerde gözle görülür bir kısalma yaşanmıştır. Dış borç servis oranına bakıldığında olumsuz seyrin sürdüğü göze çarpmaktadır. 1980-2000 döneminde %31,35 olan bu değer 2001-2010 döneminde %36,06 seviyelerine kadar tırmanmıştır. Dolayısıyla, Dünya Bankası ve IMF tanımlı kriterlerinin aşıldığı ve ihracatın karşılama oranına kıyasla sürdürülemez borçlanma düzeylerine gelindiği savunulabilir. Bu dengesizlikler nihai olarak kalkınma ve büyüme hedefleri üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Ayrıca bu yıllara ait büyüme değerleri son bölümde değinilen ve dış borcun düşürülmesi için ihtiyaç duyulan ortalama büyüme seviyesinin altındadır. Daha önce de belirtildiği üzere, sözü edilen gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmanın azaltılabilmesi için yakalanması gereken ortalama büyüme seviyesi %4,03'ün üzeri değerleri işaret ederken 2001-2010 arası dönemde Türkiye'de %3,98 ortalama büyüme gerçekleşmiştir. Bu değerler 1980-2000 arası dönemden düşüktür.

4.3. Türkiye’de Kriz Dönemleri ve Borçlanmada Yaşanan Dönüşümler

Aşağıdaki tablodan Türkiye’de dış ve iç borçlanmada yaşanan değişimlerle krizler arasında bir ilişki kurulabilir. Buna göre, kriz yılları dış borçlanmanın dikkat çekici biçimde negatife döndüğü; buna karşın, iç borçlanmanın ise arttığı yıllardır. Sözü edilen iç borç iç-borç dönüşümü 1994, 2001 ve 2009 yılları için geçerlidir. Son on yıllık süreçte özellikle 2006, 2007, 2008 yılları ülkenin yüzünü dış borçlara döndüğü yıllar olarak görülebilirse de takip eden süreçte ortaya çıkan küresel kriz dış kaynak edinme imkanlarının tekrar kısıtlanmasına yol açmış; yine bu nedenle, 2009 ve 2010 yıllarında otuz

yıllık ortalama değerin altında kalmıştır. 2009 yılında ortaya çıkan dış borçlanmadaki azalma iç borçta yaşanan artışla karşılanmış görünmektedir. Aynı yıl için iç borçlanma 2000'lerin ilk yarısındaki düzeylerine kadar yükselmiştir. Dolayısıyla, Türkiye özelinde borçlanma sorununun yapısal niteliğini sürdürdüğü; diğer taraftan, borç yapısında dünyadaki trende benzer bir dönüşüm yaşandığı savunulabilir.

Tablo 5. Türkiye’de Krizler ve Dış Borç – İç Borç Dönüşümü

Yıllar	Dış Borç Yıllık Değişim (%)	İç Borç Yıllık Değişim (%)
1990	19,37	36,36
1991	2,38	70,77
1992	9,27	98,92
1993	20,34	83,97
1994	-2,56	123,68
1995	10,54	70,27
1996	4,41	131,37
1997	6,38	99,54
1998	14,22	84,82
1999	7,03	97,37
2000	15,01	58,90
2001	-4,22	235,41
2002	14,08	22,69
2003	11,19	29,70
2004	11,75	15,48
2005	5,55	9,04
2006	22,29	2,73
2007	20,12	1,53
2008	12,34	7,64
2009	-4,15	20,08
2010	7,90	6,92
Ortalama	9,68	62,24

Kaynak: Merkez Bankası, “Elektronik Veri Dağıtım Sistemi”, (<http://evds.tcmb.gov.tr/>) sayfasındaki iç ve dış borç verilerinden yararlanılmıştır (Erişim Tarihi: 20.04.2012). 1989 yılı başlangıca esas alınan tarihtir.

5. SONUÇ YERİNE

Gerek yakın dönem analizleri gerekse tarihi olgular doğru iktisadi kurallara bağlanmadığı ve denetlenmediği takdirde ekonomik sistemin borç ve kriz yaratan bir mekanizma haline dönüşebildiğini göstermektedir. Aynı şekilde, kendiliğinden dengeye gelinebilmesi nedeniyle 1980’lerden bu yana gelişmekte olan ülkelerin; 2000 sonrası dönemde ise özellikle gelişmiş ülkelerin ardı ardına yaşadığı uluslararası krizler maliye politikasının etkin kullanımı fikrini ve ekonomiye kamu müdahalesi

gerekliliğini tekrar ortaya çıkarmıştır. Son dönemde edinilen küresel deneyim, borçlanma ve yardımlar bunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bilindiği üzere, borçlanmanın iktisadi yapı üzerindeki etkisi kendisini yüksek reel faizlerde, enflasyonda, dış ticaret ve ödemeler dengesinde, gelir dağılımında, dışlama etkisinde göstermektedir. Belirsizlik ve sığ para piyasaları risk primlerini artırarak reel faizlerin yükselmesine neden olabilmekte; borç eğer iç piyasadan elde ediliyorsa tasarrufların kamu kesimine aktarılması dolayısıyla dışlama etkisine yol açabilmekte ya da aşırı fon talebinin piyasalardaki parasal genişlemeyi artırması halinde ise enflasyonist etkiye yol açabilmektedir. Faiz oranları enflasyonu tetikleyebilmekte; enflasyon ise döviz kuru üzerinde baskı yaratabilmektedir. Yine, döviz ve faiz kurlarındaki volatilité, uluslararası algıda farklılaşmalara yol açarken; kurlarda oluşacak artış ithalata dayalı ihracatın tıkanmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan, fon fazlası bulunanlar faiz geliri elde ederek kendilerini enflasyona karşı korur iken; devlete borç veremeyenlerin gelirleri ise azalacaktır. Bununla birlikte, bu kişilerin ödemekte olduğu vergiler borç faiz ödemesinde kullanılacak ve bu durum ise gelir uçurumunun daha da derinleşmesine neden olabilecektir.

Borçlanmanın mali yapı üzerindeki etkisi ise mali performans, servet etkisi ve borç veren yönlendirmeleri, bütçe kısıtı nedeniyle maliye politikalarında etkinsizlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, artan borçluluk seviyelerinin makroekonomik maliyetleri mali sisteme sürdürülebilirlik sorunları ve finansal krizler şeklinde yansımaktadır. Bu olumsuzluklar yeni yüksek borçlanma maliyetlerini de beraberinde getirmektedir. Süreç içerisinde borç ve borç geri ödemeleri arttıkça yapılması zorunlu olan harcamalar için ayrılacak ödeneklerde kısıntıya gidilmeye başlanmaktadır. Diğer taraftan, yüksek seviyelerdeki borçlanma kullanım alanına göre, özel sektörün yatırım alanları üzerinde dışlayıcı bir etkiye yol açtığı takdirde ekonomik büyüme açısından birtakım risklere neden olabilecektir. Ancak yine de politika maliyetlerinin borçluluk seviyesiyle ilişkilendirilmesine dair çalışmalarda kuramsal ve deneysel olarak çok sayıda farklı görüş ve sonuç bulunduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde, küreselleşme olgusu ile birlikte, yukarıda değinilen maliye politikası ve borçlanma merkezli makro boyuttaki tartışma ve gelişmelerin mikro düzlemdeki yansımalarından birisi de dış borçlanma üzerinde yaşanmaktadır. Çalışmada incelenen şekil ve tablolar sonucunda hem gelişmekte olan ülkelerde hem de Türkiye’de yaşanan istikrarsızlık ve krizlerin takip eden süreçlerde borç birikiminde benzer yönde artışlara neden olduğu görülmüştür. Bu yorum, özellikle 1980-2000 arası dönem için geçerlidir. 2000 yılı sonrası on yıllık trende bakıldığında ise -ki bu trendin muhtemel nedenleri finansal liberalizasyon sonrası süreçte kaynakların iç içe geçmesi ve uluslararası krizlerin ülkeleri iç kaynaklara yönelmeye zorlamasıdır-, dış borçlanma seviyelerinde oransal bir azalma yaşanmaya başlamıştır. Sözü edilen durum, Türkiye özelinde de gelişmekte olan diğer ülkelerle benzer yönde ve şekildedir. Bu anlamda, dış borçlanma için ya tüm örnek ülkeler açısından bir politik veya

mali başarı durumu söz konusudur ya da bu ülkeler için dış borç azalışları uluslararası entegrasyon ve finansal piyasaların birbirlerine eklenmesinin yarattığı negatif ivme ile açıklanabilecektir.

Bu çalışmada olduğu şekilde geçmiş deneyimleri inceleyerek yapılan analizlerin kısa ve orta vadede ülkelerin borçlanma politikalarında yol gösterici olabileceği veya olası hatalara karşı bir serh niteliği taşıyabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte, uzun vadede sorumlu yönetim ve idareler bazında değişimlere ayak uydurabilecek reformist adımların atılması ya da köklü dönüşümlerin gerçekleştirilmesi çok daha büyük bir önem arz etmektedir. En azından gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de 1980-2010 dönem aralığı için dış borçlanmayı iktisadi ve mali yönleriyle analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma özelinde varılan temel sonuç bu yöndedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y., Boratav, K., (2003) “*The Making of the Turkish Financial Crisis*”, World Development, Vol.31(9), Pergamon Pub., 2003, 1549–1566.
- Boratav, K., Türel, O., Yeldan, E., (1996) “*Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Instability: Post-1980 Turkey*”, World Development, Vol.24(2), Pergamon Pub., 1996, 373-393.
- Chomsky, N., (2003) “*Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler*”, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Collins, S.M., Park, W., (1989) “*External Debt and Macroeconomic Performance in South Korea*”, Sachs, J. Collins, S.M. (Eds.), *Developing Country Debt and Economic Performance* içinde, University of Chicago Press, Chicago, 1989.
- Dooley, M.P., Kletzer, M.K., (1994) “*Capital Flight, External Debt and Domestic Policies*”, *NBER Working Papers* No. 4793, 1994.
- Dünya Bankası, (2012) “*World Development Indicators and Global Development Finance*”, <http://databank.worldbank.org>, (Erişim Tarihi: 19.04.2012).
- Erdem, N., Atbaşı, F.D., (2011) “*Finans Sermayenin Kriz Döngüsü: Merkez-Çevre ‘Yakınsaması’*”, *Ankara Üniversitesi ABF Dergisi*, Cilt 66, No. 4, 33-66.
- Frank, A.G., (1966) “*The Development of Underdevelopment*”, *Monthly Review*, 18(4), 1966, 27-37.
- Hazine Müsteşarlığı, (2012) “*Kamu Finansmanı İstatistikleri*”, <http://www.hazine.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 19.04.2012).
- Healey, N.M., (1995) “*The International Debt Crisis*”, Ghatak, S. (Eds.), *Introduction to Development Economics* içinde, T.J. Press, 1995.
- Kalkınma Bakanlığı, (2012) “*Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2010*”, <http://www.dpt.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 19.04.2012).
- Kara, M., (2001) “*Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 95-110.

- Kıray, E., (1995) “*Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*”, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 60, 1995.
- Kindleberger, C.P., Aliber, R.Z., (2005) “*Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*”, Fifth Edition, New Jersey, 2005.
- Klein, T.M., (1994) “External Debt Management”, *World Bank Technical Papers*, No. 245.
- Koçak, A., (2009). “Küresel Dönemde Türkiye’nin Borç Yapısındaki Dönüşüm”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 157, Temmuz-Aralık 2009, 65-84.
- Kregel, J., (2004) “External Financing for Development and International Financial Instability”, *United Nations G-24 Discussion Papers*, No. 32, 2004.
- Krugman, P., (2009) “*The Return of Depression Economics and The Crisis of 2008*”, W.W. Norton & Company, Inc., New York, 2009.
- McMullen, N.J., (1979) “*Historical Perspectives on Developing Countries’ Debt*”, Franko, Lawrence G. and Seiber, Mallyn J. (Eds.), *Developing Country Debt* içinde, Paragon Policy Studies, Paragon Press, New York, 1979.
- Merkez Bankası, (2012) “Elektronik Veri Dağıtım Sistemi”, <http://evds.tcmb.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 20.04.2012).
- Merkez Bankası, (2012) “TCMB Ekonomi Terimleri Sözlüğü”, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/sozluk.htm>, (Erişim Tarihi: 06.09.2012).
- Myles, G.D., (2002) “*Public Economics*”, 4th Edition, Cambridge University Press, UK, 2002.
- Parasız, İ., (2009) “*Küresel Kriz: Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi*”, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2009.
- Reinhart, C.M., Rogoff, K.S., (2008) “This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises”, *NBER Working Papers*, No. 13882, 2008.
- Rodrik, D., (2006) “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank’s Economic Growth in the 1990s: Learning From a Decade of Reform”, *Journal of Economic Literature*, Vol.44(4), 2006, 973-987.
- Root, F., (1990) “*International Trade and Investment*”, South-Western Publishing Company, Cincinnati, Ohio, 1990.
- Seyidoğlu, H., (2009) “*Uluslararası İktisat*”, 17.Baskı, Güzem Can Yayınları No: 24, İstanbul, 2009.
- Stiglitz, J.E., (2006). “*Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*” (Çeviren: Taşcıoğlu, A., Vural, D.), Plan B Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2006.
- Tiruneh, M.W., (2003) “*External Imbalances As An Explanation For Growth Rate Differences Across Time and Space: An Econometric Exploration*”, Ludwig-Maximilians Univ., Munich, 2003.
- Veltmeyer, H., (2006) “*Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma*” (Çeviren: Akpınar, Ö.), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006.
- Yentürk, N., (2005) “*Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*”, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları No. 46, İstanbul, 2005.